

4.

Беларускі эміграцыйны асяродак у Францыі

4. 1.

Палітычныя й нацыянальныя ідэі беларускай публіцыстыкі ў Францыі міжваеннага пэрыяду

Ужо ў даваенны пэрыяд беларуская публіцыстычная й выдавецкая дзейнасць выступае таксама ў Заходняй Эўропе. Адным зь цікавейшых ейных праяваў быў беларускі рух у Францыі. Кранаецца тут пытанне пакуль што зусім не апрацаванае й не даследаванае. З гэтае прычыны інфармацыі на згаданую тэму маюць досыць павярхоўны характар. Можна сказаць, што праблема толькі сыгналізуецца, а не аналізуецца глыбінна.

У 1930-х гадох, у выніку эканамічнага крызісу, а таксама неспрыяльных палітычных умоваў, з Заходняй Беларусі выехала ў Францыю некалькі дзясяткаў тысяч беларусаў, шукаючы ў ёй палітычнай свабоды й неблагіх заробкаў. Пачаткова групы беларускіх эмігрантаў уліваліся ў расейскія альбо польскія эміграцыйныя асяродзды, кіруючыся адвечным несправядлівым прынцыпам: калі ты праваслаўны, значыць, ты расеец, а калі католік – дык паляк. У другой палове 1930-х гадоў у колах беларускіх эмігрантаў усё болей пачала даспяваць сьвядомасць нацыянальнай самабытнасці й незалежнасці. У выніку гэтага працэсу ўзьнікла беларуская эміграцыйная структура пад назовам Хаўрус Беларускіх Работнікаў у Францыі. Ад лютага 1937 году арганізацыя гэтая пачала друкаваць свой орган пад назовам „Бюлетэнь”. Ужо ў першым нумары „Бюлетэня” ў артыкуле пад загалоўкам *Крыху аб Хаўрусе* была пададзена жменя істотных інфармацыяў пра характар гэтай эміграцыйнай арганізацыі:

„Хаўрус зьяўляецца культурна-асветніцкай арганізацыяй беларускіх работнікаў у Францыі, легалізаванай французскай уладай. Згодна Статуту, арганізацыя мае права закладаць свае філіі – аддзелы на ўсёй тэрыторыі Францыі. У гэтым годзе да цэнтральнай Генэральнай Рады падбавілася актыўных сіл і арганізацыя паставіла сабе шырокае заданьне, а то як у варганізацыйным, так і культурна-

асьветніцкім кірунку. У Парыскай, абноўленай філіі, заложаны сыстэматычныя курсы, мэтай якіх падгатоўці працаўнікоў для беларускай вёскі й каапэратараў, вучыццалёў і наогул арганізатараў. Курсамі кіруе сябра Мікола Абрамчык. Рада Курсантаў горача заклікае ўсіх сяброў Парыскае акружы скарыстаць з добрае нагоды для самаасьветы. Дагэтуль адбываліся лекцыі з курсу: матэматыкі, гісторыі Беларусі, беларускай літаратуры і эканомікі Беларусі. Цяпер распачаўся курс каапэрацыі і агульнаэканамічных ды палітычных навук¹⁷³.

Толькі шт о прыведзеная цыг ата зьяўляецца сьведчаньнем т аго, шт о беларусы, згуртаваныя ў Хаўрусе, стараліся ўзбагаціць эмігрантаў ведамі як нацыянальнымі, гэтак і лігарагуна-культурнымі, а перадусім прафэсійнымі, зьходзячы з прынцыпу, шт о беларускі эмігрант, калі хоча палепшыць свой побыт, мусіць усёбакова разьвівацца як у культурным, гэтак і эканамічным аспэктах. Першы нумар „Бюлетэня” адкрываў досыць абшырны праграмны зварот пад загалоўкам Адозва, у якім была дадзена цікавая інфармацыя пра беларусаў, расьсеяных у Францыі. З Адозвы даведваемся, між іншым:

„Група беларускіх работнікаў Парыжу, абнавіўшы арганізацыйную працу, прыйшла да перакананьня ў неабходнасьці друкаванага слова. Згодна нашага дасьледжаньня, у Францыі нараховываецца праз 35 тыс. Беларусаў выключна з Заходняй Беларусі, арганізацыйна якія расьцярушаны ў 89 розных польскіх, украінскіх ды расейскіх арганізацыях.

Мы не сумняваемся, шт о ідэя стварэньня беларускага цэнтру выкліча глыбокія сымпатыі ў беларускіх работнікаў, але мы сьведомы і перашкодам, выплываючым з гэтае арганізацыйнае і тэарэтычнае расьцярушанасьці. Вось чаму ідэя стварэньня беларускае прэсы мае шчэ для нас у Францыі асабліваю вагу¹⁷⁴.

У далейшых фрагмэнтах Адозвы яе аўтар М. Лаўзіц ад імя Рэдакцыі выказаў цэлы шэраг рэзка адмоўных ацэнак у адносінах да суседзяў Беларусі. Ацэнкі гэтыя былі гапоўным чынам накіраваныя супраць Польшчы й ейнай палітыкі на заходнебеларускіх землях.

Адозва заканчвалася палымяным зваротам да ўсіх беларусаў у Францыі:

„Усе да Беларускай Работніцкай Арганізацыі! Не пашкадуем пару франкаў на беларускую прэсу.

...Закладайце гурткі – камітэты помачы беларускай прэсе – ня дайце замерці гэтым нашым зачынаньням, выкідаючы адначасна дзесяткі тысяч франкаў на прэсу, варожую беларускаму народу. Устапайце да сваёй работніцкай арганізацыі Хаўрусу¹⁷⁵.

Прыведзеныя фрагмэты сьведчаць пра тое, шт о сярод беларускіх эмігрантаў у Францыі знайшліся сьветлыя людзі, якія рабілі ўсё дзеля т аго, каб беларусы ў гэтай краіне не расплыліся ў чужой нацыянальнай стькіі.

У другім нумары парыскага выданьня „Бюлетэня” быў апублікаваны артыкул пад загалоўкам *Учора трубілі перамогу, а сёньня ўжо трыюгу аўтарства* М. Лаўзіца¹⁷⁶. Публіцыст, зьходзячы з выразна антыпольскіх пазыцыяў, атакаваў палітыку на заходнебеларускіх землях у галіне культуры, асьветы й гаспадаркі. Паводле аўтара, жорсткія практыкі давялі да супрацьстаўных, чым гэтага жадалі ўлады, вынікаў. Рэзультаты гэтыя праявіліся ў дынамічным разьвіцьці беларускай нацыянальнай сьведомасьці.

У такім жа духу быў утрыманы ананімны артыкул пад назовам *Падзел зямельнай уласнасьці ў Заходняй Беларусі*, зь якога чыгачы даведваюцца шт о 74% лясных абшараў належала да памешчыкаў, а толькі 2,6% знаходзілася ў сялянскім уладаньні.

Апрача сьцісла палітычных публікацыяў, у гэтым нумары „Бюлетэня” паявіліся інфармацыі, якія адносіліся да розных праяваў лігратуры й культуры. Былі тут надрукаваныя вершы Я. Купалы, якія мелі выразна патрыятычны характар. Паявіўся таксама верш Паўла Краснадубскага, які паходзіў з Заходняй Беларусі й знаходзіўся ў эміграцыі ў Францыі. Твор гэты пачынаўся словамі *Ня мёд – жьцьцё ў чужыне* і быў прасякнуты горыччу чалавека, адарванага ад роднага краю. У сэнсе формы й паэтычнага майстэрства верш стаяў на

¹⁷³ Трохі аб хаўрусе, у: „Бюлетэнь”, № 1, Парыж 1937, с. 2.

¹⁷⁴ М. Лаўзіц, Адозва, тамсама, с. 1.

¹⁷⁵ Тамсама, с. 2.

¹⁷⁶ М. Лаўзіц, *Учора трубілі перамогу, а сёньня ўжо трыюгу*, у: „Бюлетэнь”, № 2, Парыж 1937, с. 1.

досыць нізкім узроўні. Аднак яго значэнне палягала ў тым, што з аднаго боку, быў ён праявай настальгіі эмігранта па Айчыне, а з другога боку, сьведчыў аб тым, што пражываньне сярод чужынцаў узмацняе чалавечую эмацыянальнасьць і можа стацца творчай інспірацыяй.

Гаворачы пра літ аратуру на старонках „Бюлетэня”, варт а зьвярнуць увагу на тое, што пэрыёдык моцна падкрэсьліваў значэнне творчасці такіх заходнебеларускіх паэтаў, як Максім Танк, Міхась Машара й Міхась Васілёк, якога рэдактары „Бюлетэня” памылкова называлі Васілёнкам.

У гэтым жа нумары быў апублікаваны кароткі артыкул пад загалоўкам *Націск культуры на варварства*¹⁷⁷. Ананімны аўтар вельмі высока ацаніў майстэрства хору Рыгора Шырмы, які ў тым часе здабыў вялікую папулярнасьць у Заходняй Беларусі.

*„Слава аб беларускім віленскім хоры грамадзяніна Рыгора Шырмы даўно ўжо выйшла за межы беларускага грамадзянства. Грамадзянін Шырма вельмі ахвярна аддаецца і даўно працуе над сваім хорам. Дасканалая апрацоўка, багацтва рэпэртуару беларускай песьні і супрацоўніцтва такіх вялікіх кампазытараў, як вядомы цэламу сьвету сваёй славай А. Грачанінаў ды К. Галкоўскі не магло, зразумела, не падняць на належную вышыню беларускі хор. Што раз то больш захопліваючыя водгукі аб ім мы спатыкаем у прывільнай нам украінскай і літоўскай прэсе, а нават у нейтральнай жыдоўскай ды расейскай. Словам, хор грамадзяніна Шырмы стаўся горадасцю ўсяе Вільні”*¹⁷⁸.

У трэцім нумары „Бюлетэня” было апублікавана абшырнае выступленьне сакратара генэральнай Рады Хаўрусу Беларусаў у Францыі пад назовам *Па затонах муту*¹⁷⁹, у якім гэты дзеяч у досыць катэгарычнай форме асудзіў усіх тых беларускіх эмігрантаў, якія, не разумеючы творчага значэння поўнай аўтаноміі ды незалежнасьці беларускага духу, усё яшчэ цурапіся беларускіх арганізацыяў, далучаліся да чужых эміграцыйных структураў, нягледзячы на тое, што яны нярэдка праяўлялі сваю варожасьць да ідэі незалежнасьці

¹⁷⁷ *Націск культуры на варварства*, тамсама, с. 4-5.

¹⁷⁸ Тамсама, с. 5.

¹⁷⁹ *Па затонах муту*, у: „Бюлетэнь”, № 3, Парыж 1937, с. 4-5.

Беларусі. Сваю прамову невядомы з прозьвішча сакратар Хаўрусу закончыў зусім разважным вывадам:

*„Мы самі добра засвоім, што мы – народ, а не чыесьць батракі, не чыесьць прыхвоснікі. Таму ўсякія падобныя спробы нас прыгнуць ды прьласкаць, мусім рашуча адбіваць, а не здавацца нат пры іх маленькім рэжыме! Калі мы заклкаем усё часнае беларускае работніцтва, тут у Францыі, стаць у нашы рады за ідэю вызваленьня беларускага народу, гэта ня значыць, што мы кагосьць разьбіваем або адмаўляемся ад супрацоўніцтва. Мы заўсёды будзем рады супрацоўнічаць, але каб гэта супрацоўніцтва было пастаўлена адразу на базе роўнасьці”*¹⁸⁰.

На жаль, прыведзеная цытата, па сутнасьці, вычэрпвае тое, што ў выступленьні сакратара Рады Хаўрусу можна аднесці да зьяваў рацыянальных і абдуманых.

Амаль усе іншыя разважаньні гэтага дзеяча сьведчылі пра тое, што знаходзіўся ён у няволі сталінскай дэмагогіі аб справядлівым характары савецкай дзяржавы тады, калі праводзіўся ў ёй бясстрыкладны тэрор.

Публікацыяй, годнай аднаго аваньня, быў абшырны артыкул пад загалоўкам *Трохі зь гісторыі Беларусі з паясьненьнем Па канспэкту чытаных лекцыяў у Хаўрусе*. Аўтар падзяліў усю гісторыю Беларусі на наступныя пэрыяды: Полацкі, Беларуска-Літоўскага Княства, Беларусь у вуні з Польшчай, Беларусь у складзе Рускай Імпэрыі, Адраджэнчаські і вызвольны пэрыяд да нашых дзён.

Ананімны аўтар здолеў ахарактарызаваць толькі першыя пэрыяды ды зрабіў гэта досыць салідна й аб’ектыўна. Невядома, як справіўся б з апошнім пэрыядам, назоў якога не адпавядае сапраўдным рамкам беларускага адраджэньня. Як вядома, распачалося яно яшчэ ў царскай імпэрыі ў часы „Нашай Нівы” й працягвалася ў 1920-х гадох у Савецкай Беларусі. Але не засталася ад яго нават сьледу ў 1930-х гадох, якія аўтар таксама залічыў да адраджэнскіх і вызвольных.

У трэцім нумары „Бюлетэня” былі зьмешчаныя вершы чатырох заходнебеларускіх паэтаў: Максіма Танка, Міхася Васілька, Міхася Машары й Наталлі Арсеньневай, што сьведчыла аб узмоцненым

¹⁸⁰ Тамсама, с. 5.

зацікаўленьні роднай пісьмовасцю. Рэдактары „Бюлетэня” сачылі, мабыць, за польскай прэсай, асабліва за публікацыямі, якія адносіліся да беларускай культуры й літаратуры. Пацьвярджэньнем гэтакай думкі можа быць выгрымка з абшырнага артыкула Ежы Путрамэнт а, прысьвечанага творчасці Максіма Танка. Невядомы з прозьвішча публіцыст „Бюлетэня” напісаў наступнае:

„Нягледзячы на ўсю варожасьць польскае ўрадавае навукі да беларускага вызвольнага руху, усё-ж такі нельга было ўмаўчаць аб нашым маладым таленавітым паэту Максіму Танку. Юры Путрамэнт у варшаўскім літаратурным тыднёвіку «Пён» з дня 15 красавіка 1937 г. піша так: «М. Танк сваёй багатай творчасцю распачаў новы кірунак у беларускай літаратуры, надаючы ёй зусім новае аблічча і падносячы яе на агульнаэўрапейскую вышыню. М. Танк з такой праўдзівасьцю і рэалізмам малюе сучаснае жыццё беларускага народу зь яго неадлучным горам і бядою, так ярка і пуката перадае ўсё свае абразы й сцэны»¹⁸¹.

Апрача гэтай публікацыі, у трэцім нумары „Бюлетэня” былі зьмешчаныя цікавыя інфармацыі пра розныя культурныя, навуковыя й літаратурныя падзеі як у Заходняй Беларусі, гэтак і ў Беларусі Савецкай. І так, з артыкула пад загалоўкам *Хроніка беларускага жыцця* даведваемся аб арганізацыі ў Менску Беларускай Дзяржаўнай Філярмоніі ды аб розных галінах дзейнасьці Беларускай Акадэміі Навук Найбольш інфармацыяў рэдактары „Бюлетэня” прысьвяцілі культурным і літаратурным падзеям у Заходняй Беларусі. Чыгачы, між іншым, былі пайнфармаваныя пра наступнае:

*„На маючы абсалютна змогі вёсьці адкрытую палітычную барацьбу, Беларусы пад Польшчай забарыкадаваліся ў розныя асьветныя й грамадзкія арганізацыі. Саюз Беларускіх Письменьнікаў і Паэтаў нарахоўвае каля 20 чалавек. Выдаюць яны вельмі цікавыя 2 журналы: «Летапісь» і «Калосьсе». Наталья Арсеньнева падрыхтавала да друку новы зборнік вершаў і паэм з назвай *Жоўтая восень*. Хвёдар Іпьяшэвіч закончыў першую частку рамана *Туман*, а Ніна Тарас – наймалодшая паэтка Заходняй Беларусі – прыгатавала да друку зборнік вершаў і адну паэму.*

¹⁸¹ *Польская прэса аб Максіму Танку*, тамсама, с. 9.

Да беларускага музэю Івана Луцкевіча наступіла некалькі дарункаў ад беларускага грамадзянства. За першыя 3 месяцы гэтага году музэй наведала 777 асоб. Шмат маладых навукоўцаў заставалася ў музэй на даўжэйшы час, каб глыбей пазнаёміцца зь гістарычнымі дакумантамі аб мінулым Беларусі»¹⁸².

Апрача гэтага, у артыкуле быў зьмешчаны шэраг істотных вестак аб розных іншых праявах беларускага культурнага й літаратурнага жыцця ў Вільні, у Беластоку й на Лідчыне. Ананімны аўтар вельмі прыхільна выказаўся пра тэатральнае майстэрства сьпевакоў Забэіды-Суміцкага й Пракапені. Гэты апошні быў прыняты на працу ў Варшаўскую Дзяржаўную Опэру.

Варты таксама аднагокі верш аўтара, які схаваўся пад ініцыяламі М. К. і быў адным з францускіх эмігрантаў у правінцыі Каньяк. Твор гэты моцна публіцыстычны й дэкларатывны. Нельга аднак не цаніць ягонага аўтара за аўтэнтывны глыбокі патрыятызм.

*Для цябе, Беларусь, б'ёцца сэрца маё.
Для цябе цячэць кроў у маіх жылах.
За цябе я пайду хоць у магілу.
За цябе я гатоў усё на сьвеце аддаць!
Куды хочаш, пайду – праз вагонь, праз ваду,
Праз змаганьне, праз кулі, праз зьдзекі,
Не хачу, каб ты йшла на чужым паваду,
Хачу вырваць з чужацкай апекі!*

У чацьвертым нумары „Бюлетэня” былі апублікаваныя артыкулы: *На пачатку школьнага году*¹⁸³ Міколы Лаўзіца й *Барацьба за асьвету*¹⁸⁴ Янкі Палешука, якія вельмі востра аткавалі палітыку й практыку польскіх асьветніцкіх уладаў у галіне беларускага школьніцтва. Пры гэтым аўтары нават словам не згадалі аб праявах страшэннага тэрору ў адносінах да беларускасьці ў Савецкай Беларусі, у выніку якога гінулі сотні й тысячы беларускіх письменнікаў, настаўнікаў і вучоньх. З гэтага вынікае, што як кіраўніцтва бела-

¹⁸² *З хронікі беларускага жыцця*, тамсама, с. 16.

¹⁸³ М. Лаўзіца, *На пачатку школьнага году*, у: „Бюлетэнь”, № 4, Парыж 1937, с. 1-2.

¹⁸⁴ Я. Палешук, *Барацьба за асьвету*, тамсама, с. 3-4.

рускага эміграцыйнага Хаўрусу, так і ягоны орган – „Бюлетэнь” – заставаўся пад вялікім уплывам тагачаснай савецкай прапаганды. Гэтакія зьняволенасьць здзіўляе нас сёньня тым болей, што характарызаваньня нумары „Бюлетэня” выходзілі ў 1937 годзе, калі разгул сталінскага тэрору дайшоў да эпагею і калі кожны месяц тысячы сьвядомых беларусаў кіравалі савецкія суды ў сібірскія лягеры альбо адпраўлялі ў магілу. Факты гэтыя, відавочна, не рабілі на аўтарах „Бюлетэня” ніякага ўражаньня, альбо, магчыма, яны, гэтак як і многія беларусы ў тагачаснай Польшчы, весткі аб сталінскім тэрору ўспрымалі як праявы фальшывай буржуазнай прапаганды, якая сьвядома старалася кампраметаваць шчаслівае жыццё ў Савецкім Саюзе. Так ці інакш, палітычныя артыкулы ў „Бюлетэні” мелі ярка тэндэнцыйны характар і ня толькі не памагалі беларускім эмігрантам пазнаць праўду, але ўводзілі іх у зман.

Праўдападобна, „Бюлетэнь” спыніў сваё існаваньне ў снежні 1937 году і чацьверты нумар быў апошнім нумарам гэтага часопіса.

У двух асьветніцкіх артыкулах: *На пачатку школьнага году* Міколы Лаўзіца і *Барацьба за асьвету* Янкі Палешука ў досыць вострай форме была асуджаная польская палітыка ў адносінах да беларускага школьніцтва. З публікацыяў гэтых тагачасны чыгач даведваўся аб масавым закрываньні беларускіх пачатковых і сярэдніх школ на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Янка Палешук паведамляў пра тое, што ўлады зачынілі заслужаныя для беларускай асьветы і культуры арганізацыі: Таварыства Беларускай Школы ды Беларускай Інстытут Гаспадаркі і Культуры.

З безаўтарскай інфармацыі пад загалоўкам *Курсы* чыгачы даведваліся пра шырокую адукацыйную праграму для беларускіх эмігрантаў у Францыі. Курсы гэтыя датчылі перадусім палітычнай эканоміі і эканомікі Беларусі, між іншым, чыгачы лекцыі па алгебры і геамэтрыі, што сьведчыла пра імкненьні арганізатараў да высокага ўзроўню адукацыі беларускіх эмігрантаў. Ананімны аўтар адзначаў:

„Памятайма, сябры, што мы знаходзімся ў адумысьляна шчаслівых умовах, дзе на землях вольнай Францыі можам карыстацца

ўсімі тымі выданьнямі й словамі, якімі ніколі ня могуць карыстацца нашы браты пад акупантам”¹⁸⁵.

У гэтым жа нумары „Бюлетэня” досыць шырока былі прадстаўленыя літаратурныя пытаньні. І так, між іншым, было апублікавана апавяданьне Ядвігіна Ш. *Зарабляюць*. Гэты вельмі балючы твор нашаніўскага пісьменьніка расказваў пра беларускую дзяўчынку, якая была прымушаная займацца прастытуцыяй дзеля ўтрыманьня сябе і свайго малодшага брата. Рэдактары „Бюлетэня”, кіруючыся, мабыць, дыдактычна-вухаваўчымі мэтамі, скарацілі апавяданьне, скрэсьліўшы зь яго найбольш драматычныя фрагмэнты, у якіх найглыбей выявілася драма беларускае дзяўчынкі.

Апрача апавяданьня Ядвігіна Ш., „Бюлетэнь” апублікаваў вершы Янкі Купалы, Якуба Коласа і Максіма Танка. Усе творы гэтых пісьменьнікаў былі насычаныя настроем беларускай нядолі і крыўды. Асабліва моцным аказаўся верш Максіма Танка *Спатканьне*, у якім аўтар прадстаўляў сустрэчу беларускага селяніна з сынам у панскай турме.

Апрача гэтага, „Бюлетэнь” паведамляў, што 9 верасьня адбылося ў Вільні пасяджэньне Акружнага Суда ў сувязі з канфіскацыяй 25 ліпеня 1936 году зборніка Максіма Танка *На этапах*. Зь інфармацыі даведваемся, што суд апраўдаў як М.Танка, гэтак і выдаўца ягонага зборніка.

Да постаці Ядвігіна Ш. рэдактары чацьвертага нумару „Бюлетэня” з 1937 году вярнуліся ў рубрыцы *Хроніка*, у якой досыць шырока паведамлілі пра адкрыцьцё помніка гэтаму пісьменьніку ў Вільні.

„Беларускае грамадства ў Вільні ўфундавала памятник у чэсьць беларускага пісьменьніка Ядвігіна Ш. Адкрыцьцё памятнага адбылося 2 лістапада сёлета. Урачыстасьць гэту стараліся ўшанаваць ня толькі віпенскія Беларусы, але й Беларусы зь вёсак. Былі папрыяжджаны сьпяне: з-пад Валожьна, Гльбокага, Ашмянны і Сьвянцян. Памяталі аб урачыстасьці й беларускія студэнты ў Варшаве, якія пераслалі ліст, што яны лучацца разам з усім беларускім грамадзянствам і аддаюць чэсьць свайму пісьменьніку й барацьбіту. 2 лістапада а 16 гадзіне, над магілай Ядвігіна Ш. на могілках Роса, пры закрытым ільнянай тканінай памятніку сабралася вялікая грамада

¹⁸⁵ *Курсы*, тамсама, с. 6.

*беларускага грамадзянства: інтэлігенцыя, сяляне, работнікі, студэнты, вучні й моладзь агулам. Шмат было паложаных вяноў і букетаў у стоп памятнака. Былі прыгожыя прамовы й песьні, але ўсё гэта рабілася як-бы не ў сябе, як-бы каго баючыся, скрадаючыся...*¹⁸⁶.

Каштоўнай, несумненна, была таксама інфармацыя пра тое, што ў Парыжы ад 6 да 20 жніўня 1937 году адбываўся Міжнародны Кангрэс, у якім прымалі ўдзел студэнты – рэпрэзэнтанты 35 народаў. Беларускае студэнцтва прадстаўляў доктар Ермачэнка з Чэскай Прагі. Рэдактары „Бюлетэня” і тут праявілі свае адмоўныя адносіны да Польшчы, выказаўшы наступную думку:

*„Ермачэнка вельмі салідна рэпрэзэнтаваў беларускае студэнцтва, навязваючы зьвязкі з многімі прадстаўнікамі далёкіх і блізкіх народаў, што было вельмі недападобы польскім студэнтам, прыехаўшым з Варшавы. Кожны выступ беларускага дэлегата сярод народаў сьвету выклікаў сударгу ў польскіх прадстаўнікоў, а часам нават і пратэсты, калі справа торкалася польскага ўраду, што нам робіць крыўду”*¹⁸⁷.

Істотнымі ў Хроніцы былі паведамленьні аб пэрыпэтыях, зьвязаных зь ліквідацыяй Таварыства Беларускай Школы ды Беларускага Інстытуту Гаспадаркі й Культуры, а таксама зь няўдалымі спробамі пакліканьня да жыцьця ў Варшаве Таварыства Беларускай Культуры.

Напэўна зь цікавасьцю тагачасныя беларускія эмігранты ў Францыі даведаліся зь „Бюлетэня” пра тое, што ў Вільні, у рамках акцыі перайменаваньня назваў вуліц, былі ўведзены назовы, зьвязаныя зь беларускай культурай. І так, паявіліся вуліцы імя Скарыны й братоў Мамонічаў. Хроніка заканчвалася даволі наўным пажаданьнем, якое вынікала зь перакананьня, што Вільня – гэта чыста беларускі горад.

*„Тым ня меней прыемна – напісаў невядомы аўтар – што хоць дзьве беларускія вуліцы ўціснуліся ў Вільню. Будзем спадзявацца, што надзьдзе час, калі і ўся рэшта вуліц будзе зьменена на беларускія”*¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Хроніка, тамсама, с. 6.

¹⁸⁷ Тамсама, с. 12.

¹⁸⁸ Тамсама, с. 13.

Заканчваючы характарыстыку „Бюлетэня”, варта адзначыць, што ягоньня выдаўцы зрабілі нямала добрага ў галіне распаўсюджваньня беларускіх культурных, літаратурных, гістарычных і эканамічных ведаў сярод беларускіх эмігрантаў у Францыі. Пры гэтым аднак трэба яшчэ раз заўважыць, што публіцысты гэтага органу знаходзіліся ў палоне савецкай прапаганды й таму іх палітычныя артыкулы грашылі тэндэнцыйнасьцю, якая вяла да ідэалігічнага абаламучваньня й зьнявольваньня сваіх чытачоў.

* * *

У сакавіку 1938 году выйшаў у Парыжы першы нумар новага эміграцыйнага часопіса „Рэха” з падзаглаўкам *Орган Беларускай Працоўнай Эміграцыі ў Францыі*. На жаль, ня быў у ім зьмешчаны праграмны артыкул, які б выясьняў ідэалёгію новага пэрыёдыка. У сувязі з тым, што на першай старонцы быў зьмешчаны артыкул пад назовам *Сумныя абходзіны* вядомага нам з дагматычных паглядаў на старонках „Бюлетэня” Міколы Лаўзіца, можна было судзіць, што „Рэха” будзе працягам „Бюлетэня” гэтак у ідэйным, як і ў палітычным аспэктах. Аднак іншыя публікацыі ў гэтым нумары запырэчылі такім падарэньнем.

Свой артыкул Лаўзіц прысьвяціў 75 годкам задушэньня Студзеньскага паўстаньня й 8 гадавіне разгрому Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. Традыцыйна Лаўзіц галоўнага ворага беларусаў убачыў у Польшчы й сваю публікацыю ўтрымаў у духу вострай варожасьці да яе.

У гэтым жа нумары былі зьмешчаныя дасьледаваньні францускага вучонага Рэнэ Мартэля, які вельмі высока ацаніў Кастуся Каліноўскага як пасьядоўнага змагара за незалежнасьць Беларусі ад Масквы й ад Варшавы. Вялікую цікавасьць прадстаўляў сабою артыкул П. Бакача пад назовам *Аб Браніславе Тарашкевічу*, у якім аб’ектўна прадстаўлены лёсы Тарашкевіча ў часе яго арышту й прысуду.

Як быццам працягам гэтай публікацыі была досыць шырокая публікацыя *Аб Дварчаніну і Гаўрыліку*¹⁸⁹ аўтарства А. Дужага. Дварчанін і Гаўрылік былі пастаўлены на чале Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады пасля арышту Браніслава Тарашкевіча. Аўтар пайнфармаваў, што гэтыя дзеячы былі засуджаныя польскім судом на шматгадовае зняволенне, але пазней абмененыя з савецкімі ўладамі на польскіх палітычных вязняў. Вестка заканчвалася вельмі характэрнай фразай:

*„Праз паўгоду Гаўрылік і Дварчанін былі ў Менску павешаны як польскія шпёны, а сотні грамадоўцаў і беларускіх камуністаў павандравала на Салаўкі”*¹⁹⁰.

У іншым месцы часопіса „Рэха” была пададзена вестка пра сьмерць у савецкім лягеры на Салаўках вядомага беларускага дзеячы і пастаў польскі Сойм Пятра Мятлы.

Мы ўжо неаднойчы адзначалі, што ўсе публікацыі ў органе Беларускай эміграцыі ў Францыі „Бюлетэні” выразна замоўчвалі факты, звязаныя з сталінскім тэрорам у Беларусі. Інфармацыі пра забойствы Гаўрыліка і Дварчаніна ды пра сьмерць Мятлы ў ссыльцы былі першай праявай новай тэндэнцыі ў Беларускай эміграцыйнай публіцыстыцы ў Францыі. Першымі, але не апошнімі, бо ў гэтым жа нумары „Рэха” паявіўся артыкул пад загалоўкам *З Савецкай Беларусі*¹⁹¹, у якім ананімна аўтар у канцы канцоў даў уласьціваю ацэнку сталінскім злачынствам. Гаворачы аб крывавай постачанні ра НКУС Ягады, пастаўленага перад савецкім судом, публіцыст „Рэха” напісаў:

„Постаць Ягады, якая ў гісторыі беларускага вызвольнага руху пры ўсіх умовах астаецца як штось найбольш агіднае, найбольш крывавае, жудкае, у сотні раз больш агіднейшае і жудчэйшае як постаць крывавага Мураўёва, што павесіў нашага слаўнага рэвалюцыянера Каліноўскага і тысячы беларускіх сялян.

Пад нагамі Ягады ў незлічоныя разы больш валяецца трупаў лепшых беларускіх сыноў. Няўмерна большыя вазёры Беларускай крыві застылі на нашай няшчаснай зямлі ад яго ліхіх катавых рук.

... Тысячы беларускіх сялян і лепшай яе інтэлігенцыі, ад якіх толькі засталіся косці – безумоўна ўжо нічога не чакаюць. АЛЕ ЧАКАЕ ЯШЧЭ НЕ АДНА ТЫСЯЧА ЗАБЫЎШЫХСЯ ЖЫВЫМІ У КАТАРГАХ І ТУРМАХ, ІМ-ЖА САСЛАННЫХ І ІМ-ЖА ПА ЗДРАДНІЦКУ ЗАКАТАВАННЫХ.

Беларускае грамадзянства рабіла такія лёдзныя выснавак: раз Ягада папаў на лаву падсудных, як правакатар, як здраднік – знача, усе яго ахвяры нявінны – іх мусяць звольніць, у іх мусяць папрасіць выбачэння, або капі іх ня звольняць, значыць, Ягада рабіў правідлова.

Беларускае грамадства чакала, што, з канцом агіднага правакатара Ягады, кончацца пакуты прынамсі нявінна закабаленых ім тысяч яшчэ жывых на ссыльцы Беларусаў, што яны вернуцца ў рады вызвольнай барацьбы – ажно не!

І за зынкаючай чорнай фігурай Ягады высовываецца ў цені другі чорны дух, які тактыкі свае не мняціме!

О, беларускі народзе, як доўгая твая трагедыя, як доўга ты прыглядаешся!

Доўга ты спаў, доўга ня ведаў, хто ты такі, але, прагнуўшыся, ты за дзіўна кароткі час адрадіў і стварыў сваю магутную культуру, цяпер ты як-бы ўтарапіўся і разглядаешся, прывіраешся, як чорныя сілы яе нішчаць, каб не дапусьціць цябе да поўнага панавання.

*Ці ня хутка ты размажнешся з усяго свайго магутнага сялянскага пляча і паложыш канец гульні ў зьдзеку над сабой усім тым чорным сілам! Здаецца, час бліжыцца”*¹⁹².

Быў гэты найбольш драматычны і адчайны акт абвінавачвання ва ўсёй вядомай нам Беларускай публіцыстыцы ў Францыі.

У тым жа нумары „Рэха” зьмешчана вельмі абшырная справаздача зь дзейнасьці Генэральнай Рады Беларускага Эміграцыйнага Хаўрусу ў Францыі. Вынікае зь яе адназначна, што Беларусь эмігранты ў гэтай краіне на чале з Генэральнай Радай Хаўрусу зрабілі надзвычай многа ў галіне гуртаваньня эміграцыйных асяродзьдзяў. І сёньняшняга чыгача ня можа не зьдзіўляць выключная ахвярнасьць Беларусаў у Францыі, іх імкненьне да пашырэння і паглыбленьня беларусазнаўчых ведаў у розных галінах эканомікі, культуры і літаратуры.

¹⁸⁹ А. Дужага, *Аб Дварчаніну і Гаўрыліку*, у: „Рэха”, № 1, Парыж 1938, с. 5-6

¹⁹⁰ Тамсама, с. 6.

¹⁹¹ *З Савецкай Беларусі*, тамсама, с. 11-12.

¹⁹² Тамсама, с. 11.

Многа цікавых фактаў з заходнебеларускага жыцця ў Польшчы было пададзена ў рубрыцы пад загалоўкам *Зь беларускай хронікі*. Між іншым, даведваемся зь яе, што апэляцыйны суд у Вільні засудзіў Максіма Танка на 6-месячнае знявольненне за ягоны паэтычны зборнік *На этапах*. Сярод наогул сумных звестак, якія датычыліся рэстрыкцыйных крокаў польскіх уладаў у адносінах да беларусаў, *Хроніка* паведаміла аб пазьглынутым здарэнні, якое праявілася ў дазволе польскіх уладаў на пакліканьне да жыцця Культурнага Таварыства Беларусаў у Варшаве.

На першай старонцы другога нумару „Рэха” быў апублікаваны артыкул пад загалоўкам *Беларуская эміграцыя й Беларусь*¹⁹³. Атрыкул гэты можам назваць праграмным. У публікацыі Рэдакцыя „Рэха” прадставіла свой пункт погляду на характар і лёсы беларускіх эмігрантаў у свеце. На думку аўтараў, беларуская эміграцыя налічвала ў тым часе каля 2 мільёнаў чалавек.

„2-мільённая беларуская эміграцыя гэта цэлая дзяржава. Праўда, расцярушаная групамі па свеце, але гэта ня толькі не зьяўляецца перашкодай у падгатоўцы працы нашай вызвольнай барацьбы, а наадварот, у пэўным разе такая расцярушанасьць па свеце Беларусаў магла-б быць толькі дадатным спрычыняючым чыньнікам. Годзе зазначыць, якую-б калёсальную карысьць магла-б прынесці беларуская эміграцыя Бацькаўшчыне, ужо, мабыць, хоць-бы самым фактам існаваньня сваіх чысьленых зарганізаваных асяродкаў, зь якімі-б у штодзённым стыку знаёміўся-б свет з нашымі імкненьнямі. Хто будзе прычыць, што такога нат роду інфармацыйная прапаганда «ў міжнародным маштабе аб Беларусі» адьдзяляла-б у нашай немінучай вызвольнай барацьбе калёсальную ролю, якая роўная-ж непаінфармаванасьці аб нас шырокага свету будзе тым лішнім і цяжкім каменем на грудзях паднявольнай Беларусі, як то было ў 1917-18 гадох, калі нашым дыплёматам даводзілася распачынаць свае размовы з геаграфіі, што Беларусь знаходзіцца не дзесь там на беразе Белага Мора, а якраз у тых межах, на якія ўжо польская дыплёмацыя мела мандат ад «усёмагутных свету», як на «гістарычныя землі Польшчы»»¹⁹⁴.

У далейшых фрагмэнтах публікацыі аўтар прысьвяціў істотнае месца прычынам рэнэгацкіх паводзінаў многіх беларускіх эмігрантаў, якія, апынуўшыся за мяжою, не гуртуюцца ў беларускіх нацыянальных стурктурах, але дапучаюцца даўчорашніх сваіх прыгнят алынікаў.

У сувязі з гэтым аўтар ставіць драматычнае пытаньне:

„Няўжо-ж беларуская эміграцыя падлягае якімсь іншым дэмалягічным законам, што, страціўшы сваю родную глебу, на нішто больш нягодна, ніж быць гнойным тэрэмам для ўраджайнай працы нашых адвечных ворагаў?»¹⁹⁵

Аўтар гаворыць, што такая пазыцыя многіх эмігрантаў тым болей незразумелая, калі ўзяць пад увагу тое, што народныя масы на Радзіме праяўляюць вялікую актыўнасьць у барацьбе за захаваньне свае нацыянальнае тэснасьці.

Значнае месца ў публікацыі адведзена беларускай інтэлігенцыі, што, на думку аўтара, не выконвае годна тае ролі, якую магла б выконваць згодна са сваімі інтэлектуальнымі магчымасьцямі й гістарычнай місіяй.

Апошні фрагмэнт публікацыі прысьвечаны ідэі папулярнасьці й газэты „Рэха”, якая зьяўляецца праявай палітычнай сьпеласьці й самастойнасьці тых беларусаў у Францыі, што падтрымліваюць і пашыраюць свой пэрыёдык. У тым жа другім нумары „Рэха” быў апублікаваны артыкул пад назовам *Трохі аб Беларусі*. Ананімны аўтар даў шырокі гістарычны нарыс лёсаў беларускай зямлі й беларусаў, даказваючы, што найбольшую крыўду ім зрабілі вялікія суседзі. Аналізуючы эканамічныя магчымасьці беларускай зямлі, аўтар досыць катэгарычна даказвае, што тэрыторыя Беларусі, насуперак сьцьвярдзеньням многіх дасьледчыкаў, валодае вялікімі сыравіннымі рэсурсамі, якія могуць стварыць народу вельмі добрыя ўмовы быгаваньня ў будучыні. Досыць гіпэрбалічна й непраўдападобна гучыць прароцтва публіцыста ў заканчэньні артыкулу, дзе ён гаворыць, што беларуская зямля можа забясьпечыць дастатнае жыцьцё 120-130 мільёнам жыхароў.

¹⁹³ *Беларуская эміграцыя і Беларусь*, у: „Рэха”, №2, Парыж 1938, с. 1-2.

¹⁹⁴ Тамсама, с. 1.

¹⁹⁵ Тамсама, с. 2.

Значную цікавасць уяўляе сабою ананімная публікацыя пад назовам *Якая ўлада, такія парадкі будуць у Беларусі*¹⁹⁶. Невядомы аўтар грунтуецца тут перадусім на заходнебеларускім матэрыяле ды ў многіх выпадках даходзіць да цікавых высноваў і канклюдзіяў. Аднак ня мала ў яго таксама сьцьвярджэнняў тэндэнцыйных і дагматычных. І так, публіцыст, задумоўваючыся над лёсамі польскага вызвольнага руху, залічае Міцкевіча да абшарніцка-панскіх ідэолягаў, якія ня мелі нічога супольнага з народнымі масамі. Пры гэтым аўтар пераканаўча і правільна акрэсьлівае характар беларускага сацыяльна-вызвольнага руху, адзначаючы, што беларускія пісьменьнікі арганічна звязаныя з інтарэсамі, думкамі ды імкненнямі народу.

„Беларускі-ж вызвольны рух – піша публіцыст – выйшаў з нізоў прыгнобленага сяла. Усе беларускія паэты, пісьменьнікі, палітычныя дзеячы выйшлі ад плуга, касы, малатка. Кожны з іх пакаштаваў панска-капіталістычнага прыгону. Кожны актыўны дзеяч беларускага вызвольнага руху – кроўна звязаны з народнымі масамі. З мас ён вышаў сам, у масах застаўся яго родныя браты, сёстры, бацькі, стогнучы ў нэндзы, бядзе й вызыску. Дзея гэтага беларускі вызвольны рух ёсьць простым праяўленьнем інтарэсаў беларускіх працоўных мас. Дзея гэтага ўся беларуская літаратура, паэзія – гэта абураны працэс супраць сацыяльнага прыгнечаньня беларускага народу. Дзея гэтага да беларускага вызвольнага руху не прыстаюць розныя панкі, бо ведаюць, чым гэты рух пахне.

*Адсюль мы бачым, што беларускі вызвольны рух ад мазгу да касьцей – рух народны. З гэтага вынікае, што і ўлада на Беларусі ніякая іншая ня можа быць, ніж працоўна-народная. Такая прырода беларускага руху*¹⁹⁷.

Зразумела, што нельга не згадзіцца з галоўнымі паглядамі аўтара на характар беларускай літаратуры і ейныя сувязі з жыццём працоўных беларусаў. Ня можа аднак не здзіўляць тое, што гэты артыкул узьнік у тым часе, калі беларускія савецкія пісьменьнікі, кіруючыся г. зв. прынцыпамі сацыялістычнага рэалізму, адлюстроўвалі ў пісьмовасьці ня тыя вялікія няшчасьці, якія спадарожнічалі

¹⁹⁶ *Якая ўлада, такія парадкі ў Беларусі*, тамсама, с. 7-8.

¹⁹⁷ Тамсама, с. 8.

прымусовай калектывізацыі беларускай вёскі, а толькі экспанавалі ідэі, што ўзьнікала ў кабінэтах важакоў камуністычнай партыі.

Публіцыстычныя артыкулы на старонках „Рэха”, як правіла, датычылі заходнебеларускага жыцця, эміграцыйнага побыту ў Францыі альбо падзеяў у Савецкай Беларусі. Заходнебеларуская рэчаіснасьць паяўлялася ў часопісах найчасей, і гэта зразумела, калі ўзяць пад увагу тое, што практычна ўсе беларускія эмігранты ў Францыі выводзіліся з тых беларускіх земляў, якія пасля Рыскага Трактату апынуліся ў складзе Рэчы Паспалітай. Інтэрпрэтацыі заходнебеларускага жыцця былі прысьвечаны ня толькі артыкулы ды інфармацыі, але таксама вершы. І так, у другім нумары „Рэха” былі зьмешчаныя два паэтычныя творы, тэматычна звязаныя з Заходняй Беларуссю. Характэрна, што гэтыя вершы, так як і папярэднія, былі падпісаныя выключна псеўданімамі. Да асабліва цікавых належаў верш пад загалоўкам *Будзь гатоў аўтарства Палачаніна*. Адзначаўся ён льяканізмам зьместу і вастрынёй выяўленай у ім ідэі.

*Будзь гатоў!
ужо скоро...
ужо скоро...
скалыхнецца народнае мора
і выступіць бурна з сваіх берагоў.
Рынем уперад вялікаю хваляю,
аружнай і смелаю зь лесам сьцягоў.
Будзь гатоў!*

Прыведзены верш, хаця й быў прасякнуты публіцыстычным накалам, то ўсё такі публіцыстычнасьць не забіла ў ім добрага мастацкага ўзроўню.

У другім нумары „Рэха” паявіліся артыкулы новага тыпу. Датычылі яны жыцця беларускіх эмігрантаў у Амэрыцы і ў Чэскай Празе. З публікацыяў гэтых даведваемся, што ў канцы 1930-х гадоў у Чыкага існавала Беларускае Культурна-Асьветніцкае Таварыства, старшынём якога быў Ігнат Лобач. Публіцысты „Рэха” гарача падтрымлівалі ўзьнікненьне сарганізаваных формаў беларускага жыцця ў ЗША.

Вялікую цікавасць уяўляе сабою артыкул пад загалоўкам *Беларусы ў Чэхаславацчыне*. Даведваемся зь яго, што ў канцы 1920-х

гадоў у гэтай краіне было каля 200 беларускіх эмігрантаў. Сярод іх каля 150 чалавек – гэта студэнты. Іншыя – інтэлігенцыя і палітычныя дзеячы. Ананімны аўтар напісаў, што да канца 1930-х гадоў утрымаліся ў Празе такія палітычныя структуры, як Беларуская Рада і Канцылярыя Прэзідэнта Беларусі, якою кіраваў вядомы дзеяч Васіль Захарка. Публіцыст заўважыў, што вялікае значэнне меў у Чэскай Празе беларускі архіў, якім кіраваў выдаўчы дзеяч і публіцыст Тамаш Грыб. Пасьля ягонага сьмерці ў 1938 годзе чэскія ўлады паставілі паставіць на чале архіва не беларуса, але чэха, што, на думку аўтара, істотным чынам памяншала ранг і значэнне гэтай установаў.

У гэтым жа другім нумары „Рэха“ быў апублікаваны артыкул пад назовам *3 студэнцкага жыцця*, падпісаны псеўданімам Студэнт. Аўтар публікацыі ахарактарызаваў лёсы беларускага студэнцкага руху, галоўным чынам у Чэхаславацчыне. Прыгадаў, што ў 1925 годзе беларуская студэнцкая арганізацыя была прынятая ў склад Міжнароднай Студэнцкай Федэрацыі, што мела істотнае значэнне дзеля прэстыжу беларускага незалежнага студэнцкага руху. На жаль, у 1930-х гадох, у выніку ціску з боку польскіх і савецкіх студэнцкіх структураў, беларускія і ўкраінскія студэнты былі выключаныя з шэрагаў міжнароднага студэнцкага руху, што было вялікім ударам па прынцыпах дэмакратыі, незалежнасці і роўнасці ўсіх нацыянальных студэнцкіх структураў.

Апрача гэтых артыкулаў, „Рэха“ апублікавала шматлікія весткі аб розных праявах беларускай культурнай актыўнасці ў Вільні і ў Варшаве. Датэмылі яны творчасці беларускіх паэтаў, дзейнасці Беларускага Студэнцкага Саюзу і Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні.

Значную ўвагу рэдактары „Рэха“ прысьвяцілі канцэртам Міхася Забэды-Суміцкага, які выступаў у Вільні і ў Варшаве перад шырокай публікай, а таксама сьпяваў у перадачах польскага радыё, прызначаных для Англіі і Амэрыкі.

Паявілася таксама інфармацыя з жыцця Савецкай Беларусі пра тое, што адзін з найздальнейшых савецкіх беларускіх паэтаў Александровіч, які пачаткова пазьбегаў арышту за сваю асабліваю вернасць сталінскай палітыцы, урэшце быў арыштаваны і расстраляны.

Інфармацыя гэтая не была цалкам дакладнай. У сапраўднасці, вялікі энтузіяст сталінізму, Андрэй Александровіч, быў арыштаваны ў

1938 годзе, але ня быў расстраляны. Удалося яму перажыць сталінскія лягеры і вярнуцца ў Менск пасьля вайны, дзе ён памёр натуральнай сьмерцю ў 1963 годзе.

У шостым ды сёмым нумары „Рэха“ знаходзім інфармацыю, якія сьведчаць пра тое, што кіраўнікі і дзеячы Беларускага Хаўрусу ў Францыі праяўлялі выключную актыўнасць ва ўсіх сферах папулярнасьці беларусаў на чужыне. І так, з „Рэха“ даведваемся, што Хаўрус выдаў мапу Беларусі, якая павінна была апынуцца ў кватэры кожнага беларускага эмігранта. Апрача гэтага „Рэха“ паведамляла пра новыя ініцыятывы, мэтай якіх было пашырэньне ведаў пра Беларусь таксама ў колах французскага грамадства.

„Рэха“ пісала пра магчымасьць заснаваньня пры адной французскай інстытуцыі аддзелу беларусазнаўства ды заклікала ўсё беларускае грамадства дапамагчы падсыпкай розных выданьняў для заснаваньня першай публічнай беларускай бібліятэкі ў Парыжы.

Шосты і сёмы нумары „Рэха“ адкрываў артыкул пад назовам *25 сакавіка*⁹⁸. Аўтарам гэтай публікацыі быў М. Віка – удзельнік Першага Ўсебеларускага Кангрэсу. Варт адрэзаць да таго фрагмэнту публікацыі, у якім найбольш гістарычнага аўтэнтызму.

„Ад 3-4 сьнежня 1917 года каля будынку Беларускай Рады і Рады Вайскавай у Менску, грамады па некалькісот людзей, з торбамі за плячамі валтузіліся, страсяючы сьнег з кажухаў, сьвітак і лапцёў. Што гэта былі за людзі? Чаго яны тут зьбіраліся? Былі гэта незвычайныя сяляне. Прыехалі яны не на кірмаш! Гэта былі дэлегаты на ўсебеларускі кангрэс. Ад Піншчыны да Пскоўшчыны, ад Смаленшчыны да нямецкага фронту. Прыбылі яны з усіх закуткаў Беларусі, каб выказаць сваю волю, вырашыць лёс свайго краю.

5 сьнежня раніцай, велічэзная заля заледве поўніла 1896 дзлегатаў з правам рашучага голасу і некалькісот гасьцей.

Загрмеў званок і дрыжачы ад хваляваньня голас, у роднай мове, старшыні кангрэсу Рака-Міхайлоўскага гульбіва пранізаў залю:

Браты і Дзяцькі!

Лёс у нашых руках, рашайце!..

Па чарзе праціскаліся на трыбуну дэлегаты... Гаварылі ўсе і ў адно: зямля і воля! Зямля сялянам бяз выкупу. Фабрыкі рабочым. Дзень

⁹⁸ М. Віка, *25 Сакавіка*, у: „Рэха“, № 6, Парыж 1939, с. 1.

працы 8 гадзін. Усе падземныя і надземныя багацьці – агульная народная ўласнасьць. Улада ў Беларусі – тудавому кангрэсу.

Кангрэс трываў тры тыдні. Большасць дэлегатаў не пакідалі залі і ўночы. Тут жа, разаспаўшы свае кажухі, сьвіткі, спалі. Ці позна-позна сядзелі ў кружыве – радзіпіся.

Дэлегаты з Случчыны прывезьлі з сабою ўжо гатовую праграму, укладзеную ў магутнай мэлёдыі: «Ад веку мы спалі», дзе коратка, але ясна выказвалася воля Беларускіх Працоўных Гушч: «што трэба свабоды, зямлі чалавеку, што трэба навуку здабыць».

Спадалася ўсім. Сівенькі дзядок з Пскоўшчыны быў непісьменны, і таму па некалькі раз, гукаючы за вухам, прасіў яму «паўтарыць».

К канцу кангрэсу гэтая Слуцкая песьня зрабілася гімнам і ўрачыста загрымела ў вуснах двухтысячнага народнага хору.

*Мы дружна паўстанем з касамі, сярпамі
Прагонім з зямлі папачоў.
Няхай нас сустрэнуць з палямі, лугамі
Грамады працоўных людзёў!..*

Случчакі аж падскоквалі, што «іх узяло верх». Падскоквалі ад радасьці і энтузіязму ўсе.

Такі быў дух, такая атмасфера Ўсебеларускага Кангрэсу¹⁹⁹.

У шостым і сёмым нумарох „Рэха“ быў апублікаваны цікавы артыкул пад загалоўкам *Лёс беларускіх дэбравольцаў павярнуўшых із Гішпаніі*²⁰⁰. Ананімны аўтар сьцьвердзіў, што Хаўрус Беларускіх Работнікаў, хаця й сымпатызаваў рэспубліканцам у Гішпаніі, то ўсё ж такі не заахвочваў эмігрантаў зь Беларусі прымаць непасрэдны ўдзел у грамадзянскай гішпанскай вайне. Нягледзячы на гэ а, многія беларусы паехалі ў Гішпанію й змагаліся супраць Франко. Паводле публіцыста „Рэха“, у гішпанскай вайне ўдзельнічала каля 1000 беларусаў, зь якіх палова засталася ў гішпанскай зямлі, а астатнія, пасля перамогі Франко, вярнуліся ў Францыю.

„Лёс іх – піша публіцыст «Рэха» – цяпер жудасны. За свай нелягальны выезд з Францыі, яны страцілі права на працу. Легалізацыя іх праўнага становішча нанова ўскладняецца тым, што «шэфы

вярбавачных бюроў» дзесь зьніклі зь іх дакумантамі, якія яны пры ад'ездзе мусілі складаць сваім вярбоўшчыкам. Консулят польскі жадных посьветкаў аб іх асабістасьці выдаваць ня хоча. На працу таму ўладзіцца нельга. У Саветыж не пускаюць наовет і тых, якія павярнулі бяз рук і бяз ног. (...)

Апошняя партыя, што прыбыла з рэшткамі каталонскай арміі, папала шчэ ў горшыя ўмовы. Тых ужо, то зусім не выпускаюць з канцэнтрацыйных табараў, калі заўдзе хтось з французскіх грамадзян ня дасьць гарантыі працы – кантракт. Але бываюць выпадкі, што нат і знайшоўшы кантракт нельга выйсьці з прычыны фармальнасьцяў, бо «вярбоўшчыкі» не вяртаюць ім дакумантаў²⁰¹.

Аўтар піша, што ў такіх абставінах нарастае незадавальненне й абурэньне супраць тых, хто агітаваў за выезд у Гішпанію. У сувязі з тым, што галоўным ініцыятарам гэтых выездаў была Масква, удзельнікі лягераў кіруюць свой гнеў супраць Савецкага Саюзу й яго правадыра.

„Рэакцыя проці Масквы набрала шчэ большыя формы. Так напрыклад: у вадным з такіх табараў, у дзень 1-га мая, апазыцыя пазьдзірала з сьцен партрэты Сталіна і іншых камуністычных правадыроў, ды выкінула ў нунжнік²⁰².

Многа цікавых матэрыялаў прынёс першы нумар „Рэха“ за 1940 год, які выйшаў у траўні. Быў гэ а, праўдападобна, апошні нумар гэ тага беларускага часопіса ў Францыі. Падзеі француска-нямецкай вайны перакрэсьлілі магчымасьць друку органу Беларускага Хаўрусу Работнікаў у Францыі, а беларусы апынуліся ў свайго роду пастцы. Не маглі яны вярнуцца ў Польшчу, якая зь верасьня 1939 году была акупаваная гітлераўскай арміяй, а Заходняя Беларусь знаходзілася пад уладай Сталіна.

Стоячы перад пагрозай гітлераўскай агрэсіі на Францыю, Прэзыдыюм Хаўрусу заявіў наступнае:

„Беларусы,

¹⁹⁹ Тамсама.

²⁰⁰ Лёс беларускіх дэбравольцаў павярнуўшых із Гішпаніі, тамсама, с. 8-9.

²⁰¹ Тамсама, с. 8.

²⁰² Тамсама.

Прэзыдыя Хаўрусу даводзіць да вашага ведама, што на падставе ўмовы з мая месяца гэтага года і пастановы французскага ўраду вам даецца права выбару: ці ісьці да польскага войска, ці да французскага легіёна на час вайны.

... Мы перакананы, што вы выканаеце свой доўг перад Францыяй з належнай годнасьцю імя Беларуса. Так як вы будзеце паводзіцца, такая і апінія будзе аб нас.

Мусяце памятаць, што французскі ўрад зрабіў для вас тое, чаго не зрабіў ніякі іншы ўрад. Ён даў вам права вольнага выбару. І будзьце пэўны, што калі мы будзем дастойна змагацца, то і атрымаем усё, што нам належыць. Дзеся гэтага патрэбна толькі цьвердасць, цярплівасьць. Усё яшчэ на перадзе. Вайна толькі распачынаецца²⁰³.

З працягванай адозвы адназначна вынікае, што кіраўнікі беларускіх эмігрантаў у Францыі, якія яшчэ ня так даўно заклікалі беларусаў трымацца здалёк ад усіх эўрапейскіх блёкаў, на гэты раз, калі нямецкая агрэсія заглянула непасрэдна ім у вочы, зьмянілі становішча й зразумелі, што беларускія эмігранты павінны адназначна станавіцца ў шэрагі змагароў зь гітлераўскім тагачасным арызмам. Пры гэтым няўменнай засталася іх непрыхільнасьць да Польшчы. Праявілася яна ў катэгорычным зьнеахвочваньні беларусаў уступаць у польскія вайсковыя фармацыі, якія ўзьніклі ў Францыі пасля паражэньня Польшчы ў верасьні 1939 году.

У згаданым нумары „Рэха“ паявілася абшырная публікацыя пад назовам *3 падзей у Заходняй Беларусі*²⁰⁴. Беларускі эміграцыйны орган „Рэха“ аднёсься да лёсу Заходняй Беларусі пасля далучэньня яе сілаю да Савецкага Саюзу.

Прыгадаем, што на працягу доўгага часу кіраўнікі беларускага эміграцыйнага руху ў Францыі моцна падкрэсьлівалі свае варожыя адносіны да Польшчы, але пры гэтым замоўчвалі праявы страшэннага антыбеларускага сталінскага тэрору на працягу цэлых 1930-х гадоў. І толькі напрыканцы 1938 году загаварылі пра сталінскія злачынствы, калі ўвесь сьвет абляцелі весткі пра страшэнныя разьмеры сталінскага разгулу, у выніку якога былі расстраляныя

²⁰³ Заява Беларускага Хаўрусу Работнікаў у Францыі, у: „Рэха“, № 1, Парыж 1940, с. 1.

²⁰⁴ *3 падзей у Заходняй Беларусі*, тамсама, с. 4.

альбо замучаныя ў лягерах усе кіраўнікі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады й сотні тысяч, а можа й мільёны іншых беларусаў.

Ананімны аўтар прыгаданай ужо публікацыі *3 падзей у Заходняй Беларусі* шырока й дэтальна прадставіў хроніку падзеяў, зьвязаных з апанаваньнем тэрыторыі Заходняй Беларусі Чырвонай Арміяй у верасьні 1939 году. Ахарактарызаваў таксама паводзіны заходнебеларускага насельніцтва, якое пачаткова наўна верыла, што Чырвоная Армія прыносіць яму свабоду, добрабыт і бесьперашкоднае валоданьне сваёй і панскай зямлёй. Насельніцтва заходнебеларускае ня брала пад увагу таго, што ў хуткім часе распачнуцца арышты, дэпартацыі й прымусовае заганяньне ў калгасы. Менавіта гэтыя настрой прадставіў публіцыст „Рэха“, які, між іншым, напісаў:

„У кожным нова занятым мейсцы бальшавікі цьвердзілі, што яны ня будуць умешвацца да іх спраў, што прыйшлі яны толькі дапамагчы вызваліцца ад польскіх паноў. А парадкі? Рабіце, якія хочаце – казалі бальшавікі.

Вёскі і гарады Заходняй Беларусі заварушыліся, найперш паўсталі баявыя дружны, для «Аховы парадку і спакою», якія сябе назвалі «Сялянска-Работніцкай Гвардыяй».

... У хуткім часе па ўсіх вёсках, мястэчках і гарадох паўсталі т. з. «Камітэты Тымчасовага Ўпраўленьня».

Камітэты па вёсках у першую чаргу схапіліся за падзел панскай зямлі. Гарадзкія за школы і прэсу. Камітэт места Вільні адчыніў 2 беларускія гімназі, перайшоў у рукі беларусаў і Віленскі Ўнівэрсытэт. Пачалі выходзіць у Вільні 2 штодзённыя беларускія газэты: «Віленская Праўда» і «Свабодная Беларусь». Запраўды здавалася, што беларусы ў сябе гаспадары²⁰⁵.

Публіцыст „Рэха“ падкрэсьліў, што хутка закончылася бальшавіцкая гульня ў дэмакратыю. Вільня й Віленшчына былі перададзены Літве, а ўладу ад камітэтаў перанялі камісары й партыйныя дзеячы, якія дзень і ноч разьяжджалі па Заходняй Беларусі ды славілі савецкую сыстэму як найбольш дэмакратычную на сьвеце. Гэта ўсё больш насыцьжвала беларускіх сялянаў, якія хутка заўважылі, што дэмакратызм савецкай сыстэмы гэта толькі фасад, за якім хаваецца стравэнная рэчаіснасьць.

²⁰⁵ Тамсама.

Істотнае значэнне ў характарызуванні артыкуле мае той фрагмент, які адносіцца да выступлення Янкі Купалы на г.зв. нацыянальным сходзе ў Беластоку.

Публіцыст піша, што амаль ніхто з прамойцаў не карыстаўся беларускай мовай і таму сход з энтузіязмам прыняў паведамленне старшыні аб тым, што выступіць Янка Купала.

„Электрычны ток пранізаў целы прысутных... Забіліся моцна сэрцы беларускіх сялян. КУПАЛА ўстаў. Цяпер ЯГО ўсе бачылі. ЖЫВЫ АБРАЗ ВЯЛІКАГА БЕЛАРУСКАГА ПРАРОКА БЫЎ ПЕРАД ІМІ. Чакалі ЯГО СЛОВА... У анямелым хваляванні пабожнай цішыні былі чуваць толькі асобныя ўсхліпы, плач... Але КУПАЛА НЕ ГАВАРЫЎ, КУПАЛА ДЭКЛЯМАВАЎ.

БЕЛАРУСЬ, ТЫ НЕ ЗАГІНЕШ,
БЕЛАРУСЬ, ТЫ НЕ ПАМРЭШ!
СЛАВА ВЕЧНАЯ НЯ ЗГІНЕ..
БУДЗЕШ ЖЫЦЬ, ЯК І ЖЫВЕШ...

Схвілёваную бурна залю, старшыня Сабрання ўсьціхаміруваў чытаннем рэзалюцыі...²⁰⁶

Аўтар у канцы публікацыі пайнфармаваў, што ў наступным нумары „Рэха” будуць пададзеныя далейшыя факты аб савецкай рэчаіснасці. Аднак наступны нумар „Рэха”, праўдападобна, ня выйшаў у свет з прычыны ваенных падзеяў.

Падсумоўваючы аналіз беларускай эміграцыйнай пісьмовасці ў Францыі, прыгадаю яшчэ раз, што гэтая пісьмовасць мела перадусім публіцыстычны характар. Некалькі паэтаў, якія прадставілі свае творы на старонках „Бюлетэня” і „Рэха”, ня здолелі выявіць поўнасьцю свайго таленту. Што датычыць публіцыстыкі, дык аказалася яна не пазбаўленай палітычных заканаў, аднак пры гэтым сумела даць шырокую інфармацыю чытачам пра жыццё беларускіх эмігрантаў, а таксама пра сытуацыю ў Заходняй Беларусі ды ў Беларусі Савецкай.

---

²⁰⁶ Тамсама, с. 6.